

УДК 711.1

к.т.н., доцент Голик Й.М.,
Ужгородський національний університет

СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ ЗВ'ЯЗКИ В СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ

Соціальні зв'язки виникають в процесі громадського життя в різних сферах життя людини: стратифікаційному, в якому утворюються адміністративні ієрархії представників різних стратифікаційних груп; демографічному – родинні зв'язки; культурному и т. д. В статті приділяється увага перш за все, просторовій проекції цих зв'язків, тобто територіальна зміна розміщення людей в результаті переселення, сезонних і щоденних поїздок до місць повсякденної діяльності, культурно-побутовим центрам і місцям відпочинку.

Ключові слова: соціально-просторові зв'язки, система розселення, міграція.

Соціально-просторові зв'язки, як одна із форм соціальної мобільності, і похідна загальних соціально-економічних явищ: динаміки виробництва матеріальних благ і пов'язаною із нею переміною праці чи професійною переорієнтацією, розвитку сфери споживання, її розширення, технічного і морального удосконалення. Як і будь-який рух людей, ці зв'язки характеризуються бажанням людей покращити умови свого життя та створити комфортне середовище для проживання.

Різновиди соціально-просторових зв'язків відрізняються не тільки територіальною реалізацією і повторюваністю протягом визначеного проміжку часу, але і стимулами, які викликають міграційні процеси, роллю, яка ці процеси відіграє в економіці і громадському розвитку.

Науковцями виділені такі переміщення людей: повсякденні переміщення (маятникова міграція), епізодичні переміщення та беззворотня міграція. Так, маятникова міграція відрізняється від епізодичних переміщень, а епізодичні переміщення від беззворотньої міграції, яка в свою чергу може бути частковою (зміна місця проживання або роботи) і повною. Будь-яке переміщення провокується диспропорцією в територіальному розміщенні соціально-економічних функцій та розселення. Залежно від величини території ця диспропорція усувається за допомогою маятничкової, епізодичної та беззворотньої міграції. Причому, якщо маятничкові пересування людей спровоковані їх діяльністю і це є нормальний процес в суспільстві, то беззворотня міграція виникає в результаті негативної реакції населення на

умови життя, які склалися, коли частина економічних, матеріальних, духовних чи біологічних потреб населення за допомогою повсякденної міграції не задовольняється.

В повсякденних пересуваннях формується рівень життя людей в міських і сільських поселеннях, а пересування викликані необхідністю задоволення потреб виробництва і населення.

Епізодична міграція має підвищувати життєвий рівень людей, має компенсувати нестачу тих умов, які сформувалися на даній території розселення. Якщо така компенсація є недостатньою і ступінь задоволення людини залишається низьким, тоді проявляється бажання здійснити беззворотню міграцію – повну чи часткову. Соціально-просторові зв'язки – є результатом індивідуальної поведінки людини, а їх планове регулювання можливе тільки через зміну комплексу соціальних умов, які визначають цю поведінку.

Епізодичні пересування населення мають компенсувати брак локальних умов, вони є важливим системоутворюючим фактором розселення. Залежно від їх здійснення, час циклу задоволення потреб і віддалі впливає на територіальну організацію пересувань по-різному.

Ділові пересування обумовлені різними виробничими зв'язками і утворюють єдину систему товарно-інформаційних комунікацій. Цей тип пересувань визначає функціональну єдність регіональних систем розселення.

Важливим типом епізодичної міграції є трудові пересування. В деяких районах Закарпаття, особливо на прирічкових територіях гірських районів, є великий об'єм сезонного працевлаштування, що дає можливість говорити про необхідність розробки специфічних форм розселення. Разом із тим це властиво і для сезонного пересування населення до місць відпочинку та лікування.

Пересування до місць відпочинку під час відпустки та епізодичні культурно – побутові пересування обласного рівня тісно пов'язані з іншими типами міграції. Наприклад, пересування до місць масового короткочасного відпочинку за місто. Сильний вплив на ці пересування мають витрати часу на поїздку.

До них можна віднести і пересування під час щоденного позаміського відпочинку. Форми містобудівної реалізації цих двох видів короткочасного позаміського різні. Якщо для організації щоденного відпочинку необхідно створити транспортні зв'язки і берегти навколишнє середовище, то для вікенду на вихідні (дво- чи триденного відпочинку) мова може йти про власність поза містом («так зване двоквартирне розселення»), культурно-побутове обслуговування тощо .

«Двоквартирне розселення» - можливість окрім міського помешкання володіти житлом поза містом, чи тимчасово винаймати житло в рекреаційних зонах, чи придбати путівки в санаторії-профілакторії, турбази, дачі. Така тенденція розселення вже формується в Закарпатті особливо на прирічкових територіях Тячівського, Хустського, Міжгірського, Ужгородського районів.

Поряд із тим, в наш час, розвивається «позаміське розселення»: між поселеннями, які оточують місто і місцями прикладання праці сформовані трудові зв'язки, які в даний час послаблені. В малих і середніх поселеннях за межами міста проживають до 40% людей. Деяка частина цих зв'язків є однією із стадій міграції населення в місто-центр. Проте основний об'єм такої трудової маятникової міграції має сформований у часі характер. Основною причиною розвитку міжпоселенських зв'язків є підвищення соціальних можливостей і обслуговування в містах.

Такі тенденції в розвитку розселення стали причиною «розмивання» міських меж і сформували таке поняття як «одиниця розселення», вирішення містобудівних проблем в широких просторових одиницях – локальної системи розселення чи регіональної системи розселення.

Функціонально-планувальна структура сучасного міста, система розселення в ньому заснована на повсякденних соціальних зв'язках, які утворені трудовою, культурно-побутовою і рекреаційною діяльністю населення. Цільова структура трудового і культурно-побутового пересування населення є стабільною і не змінюється в часі, незалежно від економіко-географічних умов. Але поряд із тим змінюється соціальний зміст цих пересувань, які виражаються в бажанні людей якісно і комфортно задовільняти свої потреби. Такі тенденції обумовлюють доцільність пошуку нових планувальних структур розселення. Вони дадуть змогу концентрувати трудову і культурно-побутову діяльність населення та максимально зменшити відмінності соціальних умов на всіх рівнях системи розселення.

На відміку від трудових і культурно-побутових потреб, розвиток яких призводить до концентрації населення, інтенсивно розвиваються зв'язки мешканців міст із місцями відпочинку, одним із основних факторів, які стримують цю концентрацію.

В процесі життєдіяльності міста утворюється складний комплекс функціональних зв'язків, який в умовах реального вивчення, аналізу і планування може бути відтворений тільки у вигляді спрощеної моделі «соціальної поведінки» людей в конкретних умовах існуючого чи перспективного розселення.

Сукупність адміністративно-господарських одиниць, які формують елементи просторової структури розселення, об'єднуються в систему

різноманітними соціально-економічними зв'язками. Ці зв'язки утворюються залежно від розміщення елементів просторової структури і служать визначником різних типів територіальної єдності житлових та промислових зон, місць відпочинку, центрів обслуговування. Така єдність закріплюється адміністративним управлінням, яке відображає всі види функціональної діяльності поселень.

Функціональні та адміністративні зв'язки – це зміст і форма діалектичного процесу розвитку системи розселення.

Утворення функціональних зв'язків між окремими елементами системи проходить в результаті великої кількості приватних рішень, які приймаються на кожному рівні управління. Такі рішення приймаються оперативно, із врахуванням поточної ситуації і потреб. В перспективному плануванні схожа мотивація адміністративних рішень не може бути врахована. Велику кількість факторів, які впливають на велику кількість приватних рішень, неможливість передбачити деякі із них обумовлюють недетермінований, стохастичний характер розвитку всієї системи функціонування містобудівних об'єктів. Це створює відчуття «стихійності» зв'язків, не дивлячись на те, що така стихійна система є оптимальним станом, який склався в результаті діяльності великої кількості підсистем.

Організація адміністративних зв'язків формується із врахуванням основних зв'язків, які визначають взаємодію елементів системи, якою управляють.

Під «демографічними» зв'язками слід розуміти переселення населення, епізодичні міжпоселенські культурно-побутові маятникові зв'язки, міграцію до місць навчання тощо. Постійні трудові і культурно-побутові зв'язки, як всередині поселення так і міжпоселенські - є «соціальними» зв'язками.

На відміну від економічних, соціальні зв'язки в системі розселення характеризуються свободою формування. Така свобода обумовлюється тим, що кожна одиниця зв'язків, а такою одиницею є людина, володіє власними критеріями і її поведінка співпадає із цими критеріями. Роль адміністративного впливу на такі процеси відсутня, а управління ними – регулювання розміщення місць прикладання праці, закладів обслуговування, транспортні зв'язки, тобто перетворення просторової структури розселення.

Це говорить про необхідність окремо розглядати підсистеми містобудівних об'єктів, розвиток яких може визначатися методами оптимального планування, і підсистеми зв'язків, які визначають умови функціонування цих об'єктів, структуру їх просторового розміщення. Систему зв'язків описана Х.К.Абенем за допомогою стимуляційних моделей, шляхом варіації різними параметрами поселення досліджуючи різні альтернативи

міської структури і її розвиток. Стимуляційні моделі дали змогу моделювати ситуацію на папері – пересування людей, відвідування закладів обслуговування, зручність їх розміщення, ефективність експлуатації. Історія моделювання функціональних зв'язків між окремими соціально-економічними одиницями, такими як поселення в регіональному масштабі, структура поселення має уже більше сто років.

Сучасний етап вивчення функціональних зв'язків базується на розробці програмних математичних моделей, які описують залежність людських зв'язків в межах локальних систем розселення.

Якщо аналізувати трудові зв'язки в процесі яких можна придбати блага у вигляді засобів до існування, можемо побачити, що вирішальним фактором енерговитрати, які є своєрідною оплатою за отримання благ.

Вчені довели, що теоретично визначити значення константи в цій функції неможливо, оскільки логічні передумови, які використані для виведення цієї залежності, визначають загальну тенденцію, а кількісні зв'язки між факторами, які розглядалися є значно складніші.

Аналізуючи вплив віддаленості між двома елементами системи, можемо сказати, що із віддаленістю каналу зв'язку щільність інформації, яка поступає по ньому зменшується дуже повільно. Аналогічно, не зменшується інформованість людей будь-якого поселення про можливості в задоволенні будь-яких потреб в інших поселеннях. Зі зростанням віддаленості поселення не зменшується і ймовірність міграції до цих поселень. Соціально-економічні відносини в державі змінили загальний характер трудових зв'язків.

Наукові переосмислення проблем формування системи розселення розкривають складну природу сприйняття людиною часу, яким вона володіє. На це сприйняття впливає великий комплекс факторів і будь-яке теоретичне посилення, математична модель дуже наближено розкриває справжні механізми соціальних явищ.

Література

1. Голик Й.М. «Містобудівний розвиток Ужгорода в системі регіонального розселення». Канд. десерт. – К.: КНУБА – 2004 р. – 198 с.
2. Косицкий Я.В., Благовидов Н.Г. «Основы теории планировки и застройки городов» - М.: «Архитектура – С», - 2007. – 76 с., ил.
3. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
4. Головне управління статистики у Закарпатській області. Статистична інформація: Демографічна ситуація. – Режим доступу: www.stat.uz.ua.

5. Тихомиров Н.П. Демография. Методы анализа и прогнозирования: Учебник для вузов / Н.П. Тихомиров. – М.: Экзамен, 2005. – 256 с.
6. Роман Ціщик. Екстраполяційне прогнозування демографічних параметрів регіону / Науковий журнал «Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль». – Вип. 16. – 2007. – С. 25-31.

Аннотация

Социальные связи возникают в процессе общественной жизни в разных сферах жизни человека: стратифицированном, в котором образуются административные иерархии представителей различных групп; демографическом - родственные связи; культурном и т. д. В статье уделяется внимание прежде всего, пространственной проекции этих связей, то есть территориальная изменение размещения людей в результате переселения, сезонных и ежедневных поездок к местам повседневной деятельности, культурно-бытовым центрам и местам отдыха.

Ключевые слова: социально-пространственные связи, система расселения, миграция.

Annotation

Social arise in the course of public life in various spheres of life: stratification, which formed the administrative hierarchy of stratification of different groups; demographic - family ties; cultural and t. e. The article focuses primarily spatial projection of these relations, ie territorial change the placement of people as a result of migration, seasonal and daily trips to places of daily activities, cultural and community centers and places of recreation.

Keywords: socio-spatial relations, settlement system, migration.